

Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi

ARKEOLOJİ - RÖLÖVE - RESTORASYON
EPIGRAFI-ANTROPOLOJİ-MÜZİK-TİYATRO
TEOLOJİ - FOLKLOR

Sayı : 13

Yıl : 1995-1996

İstanbul 1996

Sahibi ve Yazı

İşleri Müdürü : Enis KARAKAYA
Teknik Müdür : Tolunay TİMUÇİN
Koordinatör : Haluk KARGI
Haber Sorumlusu : Haluk ÇETİNKAYA

Yayın Kurulu

: Dr. Şebnem AKALIN
Dr. Ahmet Vefa ÇOBANOĞLU
Dr. Üzlifat ÖZGÜMÜŞ
Yavuz TİRYAKİ (M.A.)

Danışmanlar

: Prof. Dr. Semavi EYİCE
Prof. Dr. Ara ALTUN
Prof. Dr. Selçuk MÜLAYİM
Prof. Dr. M. Baha TANMAN
Doç. Dr. Hüsamettin AKSU

Dizgi-Mizampaj

: Metin KARAKAYA 281 64 31

Film

: CMYK Grafik 212 99 80

İRTİBAT :

Ahmet Vefa ÇOBANOĞLU
İstanbul Üniversitesi Edebiyat
Fakültesi Arkeoloji ve Sanat Tarihi
Bölümü PTT Fen 34459
Beyazıt / İstanbul

Tel / Fax :

0 212 517 03 88 Tolunay TİMUÇİN

Dergide yayınlanan makalelerin sorumlulukları yazarına aittir. Kaynak gösterilmek kaydı ile yararlanılabilir.

Kapak : Sultan III. Ahmed'in Minyatürü, Levnî, Silsilename, T.S.M. A.3190.

İÇİNDEKİLER

- * Hasan Dede ve Külliyesi
Yavuz TİRYAKİ (M.A.) 2-12
- * İstanbul'da Bir Kilise Harabesi
Khalkoprateia Manastırı Kilisesi
Ahmet SİPAHIOĞLU (M.A.) 13-17
- * Eski Kırım'da Kurşunlu Camii
Nicole KANÇAL-FERRARİ 18-20
- * Çavuşbaşı Ahmed Paşa Sıbyan Mektebi ve Çeşmesi
Sema DOĞAN 21-24
- * Tuzla Yakınındaki Adaların Bizans Yapıları
Cihat SOYHAN 25-28
- * Yozgat Çevresindeki Dağınk Mimari
Parçalarla İlgili Bir Not
Ahmet AKMAN 29-30
- * Karamanoğlu İshak Bey'in 869 (1464-65)
Tarihli Yayınlanmamış Sikkesi
Betül ÖZDEN 31-32
- * Rembrandt'ın "Ganymedes'in Kaçırılışı"
İkonografisi Margarita RUSSELL
(Çev: Yrd.Doç.Dr.Zühre İNDİRKAŞ) 33-45
- * İstanbul'da Aya Mokios Kilisesi
Dr. Ferudun ÖZGÜMÜŞ 46-49
- * Tarihi Eser Tahribine Bir Örnek Çoban
Çeşmesi
Bekir TOSUN 50
- * Japonya'da Türk Sanatı ve Anadolu Kültürü
Sergisi
Dr. Şebnem AKALIN 51-53
- * Son Buluntular Işığında Antik Philadelphia
Nekropolü
Enis KARAKAYA (M.A.) 54-60
- * Küçükçekmece'de Emîni Çeşmesi'nin
Kitâbesi
Doç. Dr. Hüsamettin AKSU 61-62
- * Habitat II Münasebeti İle Atatürk Kitaplığı ve
Taksim Sanat Galerisi'nde Açılan Sergiler
Deniz ÇALIŞIR 63-67
- * Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi'nin
1-12. Sayılarında Yeralan Yazılar
Enis KARAKAYA (M.A.) 68-78

ÇAVUŞBAŞI AHMED PAŞA SIBYAN MEKTEBİ ve ÇEŞMESİ

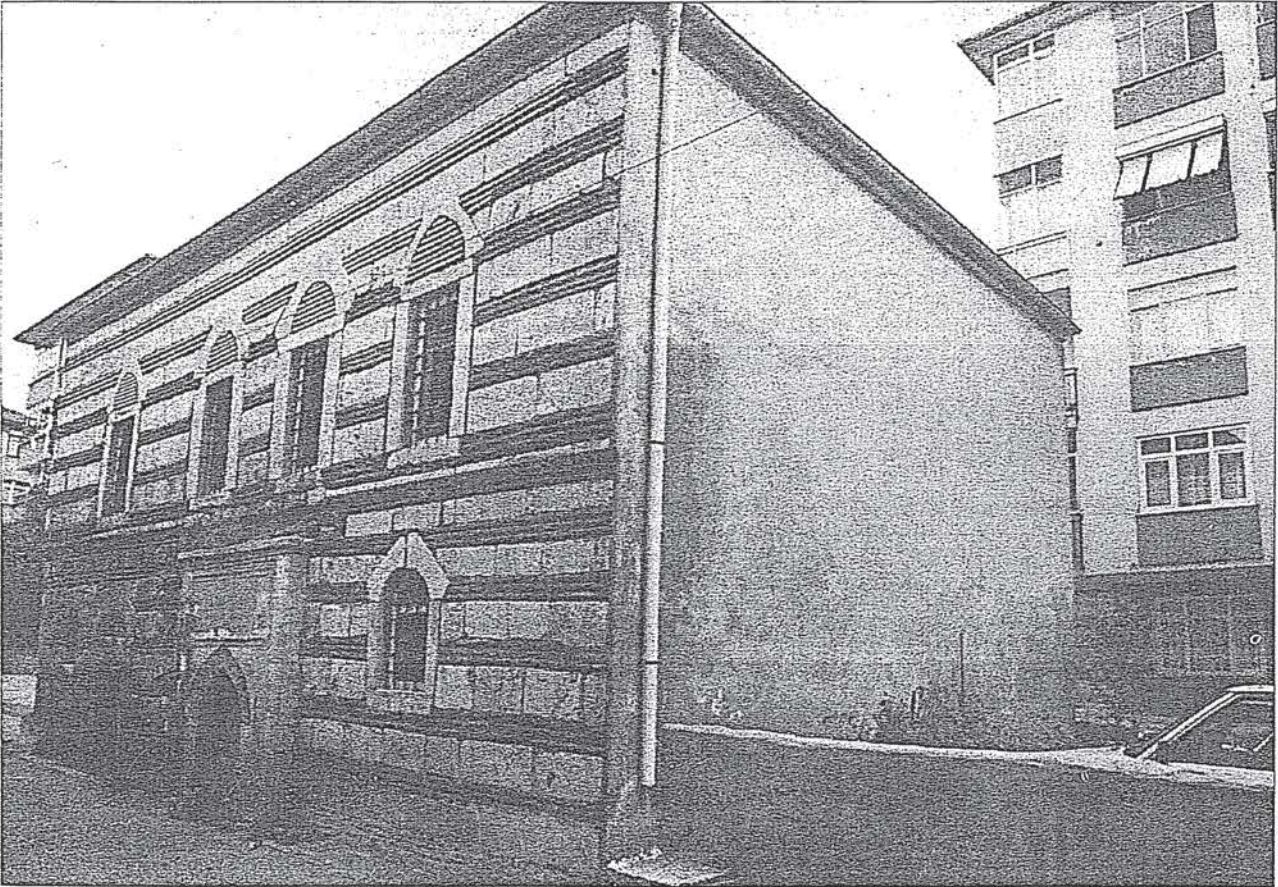
Sema DOĞAN

Sıbyan mektepleri ilk okuma ve din bilgilerinin verildiği okullar olup Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun 3 Mart 1924 tarihinde yürürlüğe girişine kadar kent ve kasabalarda hizmet veren yaygın eğitim ve öğretim kurumları olmuşlardır.

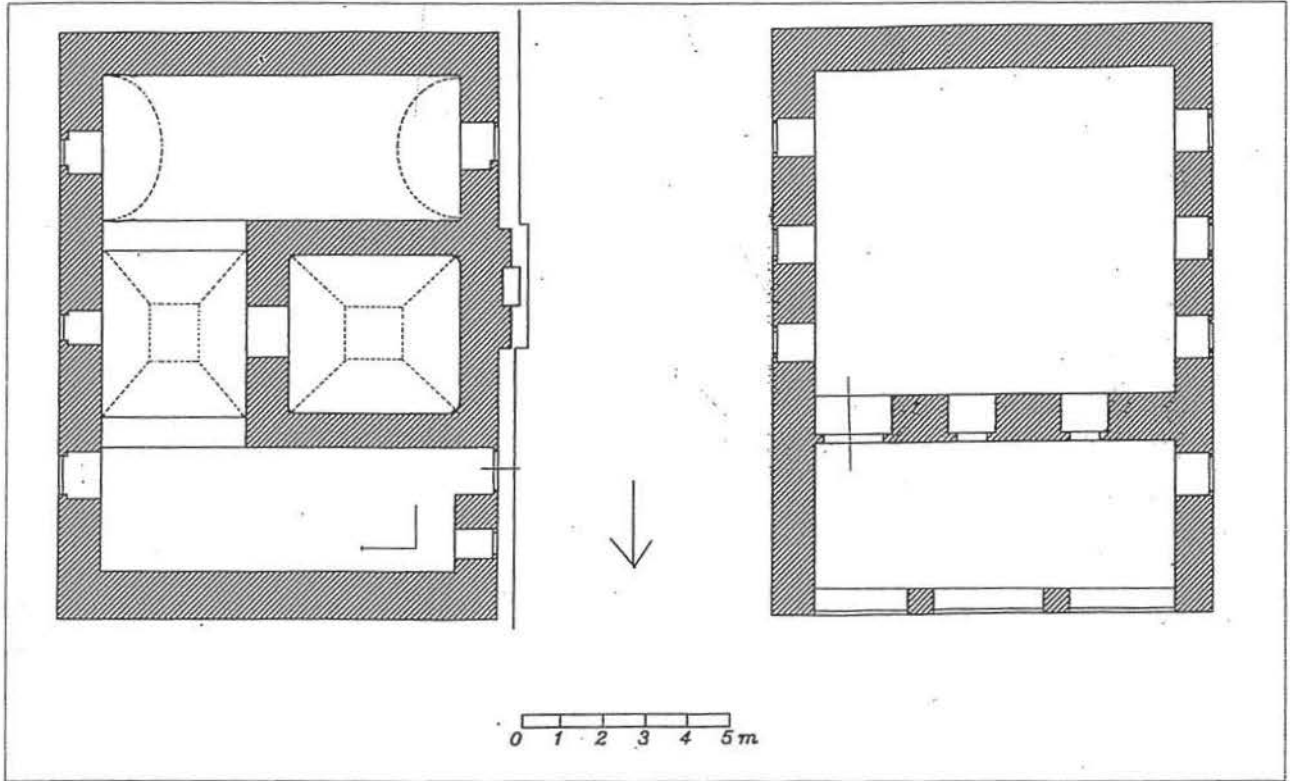
"Sıbyan" Arapça bir kelime olan ve küçük erkek çocuk anlamına gelen "sabî"nin çoğuludur. İsmi erkek çocuktan almış olmasına rağmen sıbyan mekteplerinde kız çocukları da eşit haklarla okutulmuştur. Bu mekteplerde öncelikle yetim ve yoksul çocukların alınmaları, herbirine gündelik harçlık, yemek, yılda bir kez hazır elbise (kapama) ile bir çift ayakkabı verilmesi kural olmuştur. Son dönemlerde açılan sıbyan mekteplerinde öğrencilere, hoca ve kalfalara ramazan ve bayramlarda ziyafetler çekilir, fazladan harçlık verilir, ilkbahar gelin-

ce de çocuklar kırlara götürülürdü(1). Önceleri belirli bir eğitim-öğretim süresi olmayan bu mekteplerde 1846 yılında çıkan talimata göre tahsil süresi dört yıl olarak düzenlenmişti. Aynı talimata göre erkek çocukların mektebe başlama yaşı 7, kız çocukların ise 6 olup çocuklarını mektebe göndermeyenlerin cezalandırılacağı da belirtilmiştir(2). Dini terbiyenin yanı sıra mekteplerde nelerin öğretileceği vakfiyelerde yazılı olduğu gibi, yerleşmiş gelenekler de vardı. Buna göre Kur'an'ı yanlışsız okutmak ve ilmihi öğretmek temel kuraldı. Bunun dışında tecvid, ilâhiler, gülbankler, kitâbet, hat, Arapça ve Farsça'nın öğretildiği mektepler de bulunmaktaydı(3).

Sıbyan mektepleri bir külliye bünyesinde veya mahalle içinde müstakil yapılar olarak ele alınmışlardır. Külliye içinde yer alan mektepler genellikle külliyenin

Mektebin genel görünüşü

Mektebin zemin ve üst kat planları

bir köşesine yerleştirilmiş olup sokağa açılan özel girişleri dışında kendi bünyesinde avlu veya oyun bahçesine sahiptir. Mahalle içindeki müstakil mekteplerin de daima köşe başlarına yerleştirildikleri görülmektedir.

Osmanlı'da sıbyan mektepleri gerek yerleşme bakımından, gerekse mimari anlayış yönünden ortak nitelikler göstermektedir. Genellikle iki katlı ve tek derslikli olarak, köşebaşlarına yerleştirilmiş ve dersliklerin daima iki yönden ışıklandırılması ve havalandırılması sağlanmıştır.

Üsküdar'da Pazarbaşı Mahallesi, Boybey Sokak'ta Fenâî Ali Efendi Camii karşısında yer alan Çavuşbaşı Ahmed Paşa Sıbyan Mektebi ve Çeşmesi kitabesinden anlaşıldığı üzere H.1116 (M. 1704/5) tarihinde inşa edilmiştir. Yapının banisi Ahmed Paşa çavuşbaşı olarak görev yaptıktan sonra yükselerek Aydın ve Adana beylerbeyiliği ve daha sonra da Anadolu Valiliği görevlerinde bulunmuştur. Varadin Muharebesi'ne katılmış ve H.1128 ramazanında (M.1716 Ağustos/Eylül) şehid olmuştur(4). Ahmed Paşa'nın yaptırmış olduğunu bildiğimiz bir diğer mektep ise Üsküdar'da Dâvud Paşa Camii kapısı yanında bulunmaktaydı. Bu yapı bugün tamamen ortadan kalkmıştır(5).

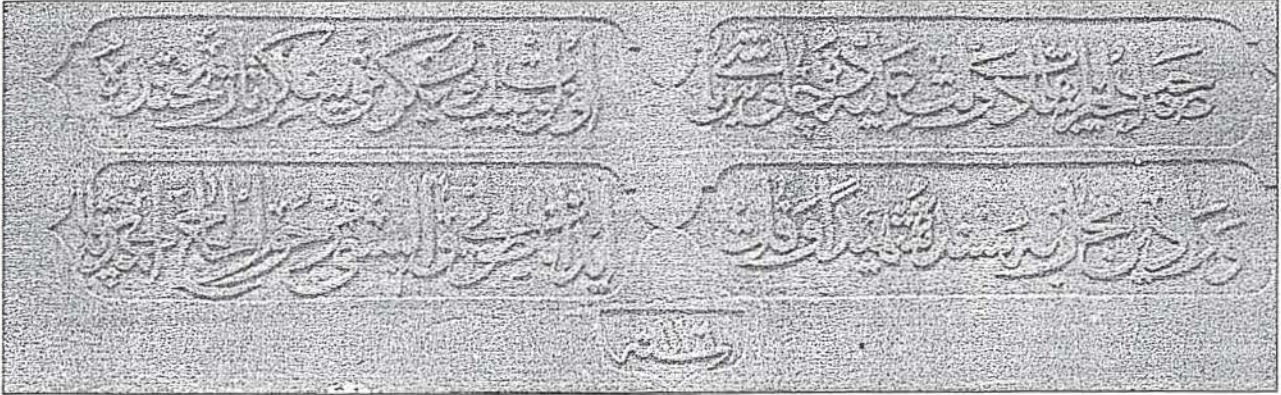
Çavuşbaşı Ahmed Paşa Sıbyan Mektebi ve Çeşmesi zamanla harap olmuş ve H.1298 (M.1880/81) yılın-

da Ali isimli bir hayır sahibi tarafından tamir ettirilmiştir. Bu durumu belirten kitabe 1925 yılına kadar kapı üzerinde mevcut iken daha sonra tahrip edilmiş, birinci ve üçüncü mısraları kısmen okunabilecek şekilde bir parçası bir evin duvarında kullanılmıştır(6). Şair Re'fet'in hazırladığı bu kitabenin tamamı şöyledir(7).

*Bânî-i evveli merhûm Şehîd Ahmed Pâşâ
Eylemiş idi bu taş mektebi muhkem ihyâ
Yüreği taş olsa cevri-i çarh-ı gerdûn
Dil-i âşık gibi kılmış idi hayfâ vîrân
Pek güzel eyledi ta'mîrini bu merd-i saîd
Kıldı bu nev eseri hayra karîn Rabb-i mecîd
Re'fetâ târîhi yaz cûd-ı Alî hayr-hâh
Yaptı bu mektebi sıbyâna rızâenlillâh
1298 (M.1880/81)*

1923-28 yılları arasında hazırlanan ve Mekâtib-i Vakfiye Cetveli adını taşıyan bir vesikada mekteb hakkında bilgiler bulunmakta olup yapının Vakıflar tarafından kiraya verildiği anlaşılmaktadır(8). 1925 ve 1940 yıllarında yapıyı inceleyen İ.H.Konyalı'nın tespitlerine göre mektebin çok harap bir durumda olduğu anlaşılmaktadır(9).

1993 yılına kadar sadece sokağa bakan cephesi ayakta olan, diğer cepheleri ise birinci kat seviyesine ka-

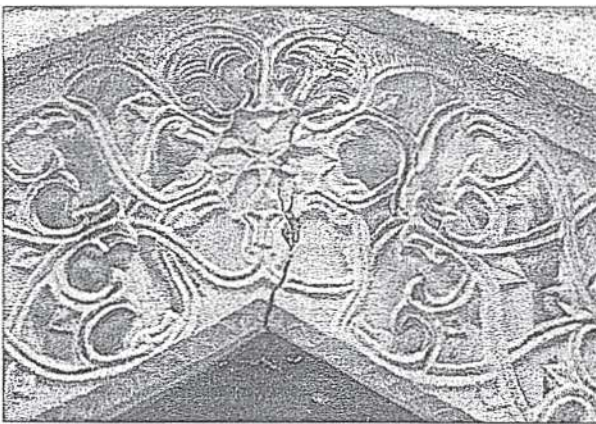

Çeşmenin üzerinde yer alan kitabe

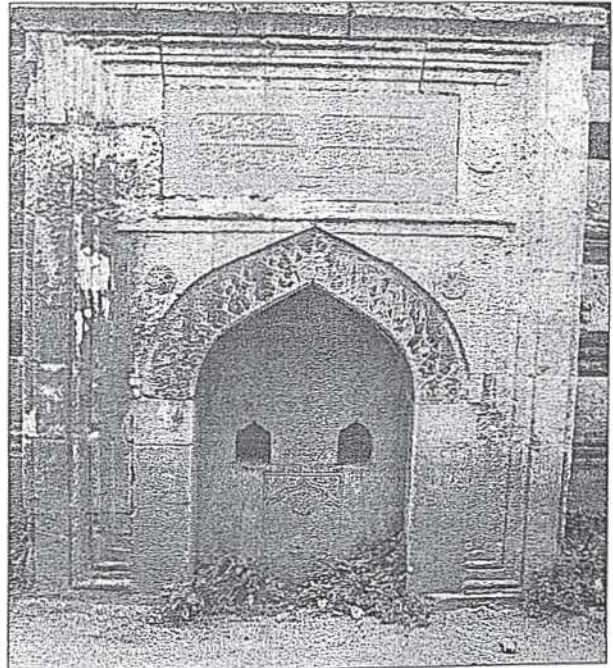
dar yıkılmış halde bulunan Çavuşbaşı Ahmed Paşa Sıbyan Mektebi, Vakıflar Müdürlüğü tarafından çocuk kütüphanesi olarak kullanılmak üzere restorasyon programına alınmıştır. Önceleri hızla başlanan çalışmada yapının yıkık olan cepheleri tamamlanmış ve üzeri dört tarafa meyilli bir çatı ile örtülmüştür. Fakat kısa bir süre sonra bu çalışma durdurulmuştur. Bugün için yapının akıbetinin ne olacağı belli değildir.

Mektep 13.70 x 10.50 m. boyutlarında dikdörtgen bir plana sahip olup fevkani olarak düzenlenmiştir. Yapının sokağa bakan ön cephesi üç sıra tuğla bir sıra kesme taş, diğer cepheler ise tuğla ve moloz taş ile örülmüştür. Yapıya çeşminde bulunduğu cephede solda yer alan yuvarlak kemerli bir kapı ile girilmektedir. Kapının solunda ve çeşmenin sağında yuvarlak kemerli birer küçük pencere vardır. Kapının karşısındaki duvarda da üç tane kemerli küçük pencere bulunmaktadır. Kapının hemen solunda köşede duvara paralel olarak düzenlendiği anlaşılan üst kata çıkışı sağlayan merdivenler bugün mevcut değildir. Kapının karşısında olduğu anlaşılan helalar bugün yıkılmıştır. Karşı köşede bir su kuyusu bulunmaktadır. Kapının sağında yaklaşık 6.00 x 5.00 m boyutlarında çeşmeye ait hazne vardır. Girişteki birim düz

tavan, hazne arkasındaki birim aynalı tonoz, sağdaki birim ise beşik tonoz ile örtülüdür. Girişin hemen üstünde yer alan bölüm yan cepheden dışa açık bir sofa olarak düzenlenmiştir. Bugün iki beton direk ile bölümlenmiş olan bu üçlü açıklığın eski durumu hakkında bilgimiz yoktur. Kare planlı mektep odası bir kapı ve iki pencere ile bu sofaya açılmaktadır. Buradaki kapı üzerinde vaktiyle yer alan mermer bir levhada talik hat ile "Maşa Allah 1298" yazısı ve tarihi bulunmaktaydı(10). Odanın ön cepheye bakan duvarı ile bunun karşısına gelen duvarında dışa açılan üçer pencere vardır. Pencerele dikdörtgen açıklıklı olup ön cepheye bakanlarda sivri kemerli tuğla alınlıklar mevcuttur. Tüm pencere kemerlerinde kemeri oluşturan iki taşın kullanım biçimi oldukça ilginçtir(11). Sofanın karşısına gelen duvar sağır olup burada olması gereken dolap ve ocak nişleri mevcut değildir.

Çeşme kemerinden bir detay

Çeşmenin genel görünüşü

Mektebin altında yer alan çeşme mektebin de banisi olan Çavuşbaşı Ahmed Paşa tarafından H.1116 (M. 1704/5) yılında yaptırılmıştır. Çeşme üstünde yer alan süslü hatlı mermer kitabe dört kartuş içinde ve iki satır halinde düzenlenmiş olup baninin vefatından sonra buraya konulduğu anlaşılmaktadır. Kitabe şöyledir:

*Sâhibü'l hayrât sâbikan Devlet-i 'Aliyye' de çavuşbaşı
olub bin yüz yirmi sekiz tarihinde
Varadin muhârebesinde şehîden vefât
iden Anadolu vâlfisi merhûm el-Hâc Ahmed Paşa
sene 1116 (M.1704/5)*

Yapının inşa tarihini veren ve bundan on iki sene sonra baninin vefatını da bildiren bu kitabenin buraya ne zaman konulduğunu, bundan önce başka bir kitabesinin bulunup bulunmadığını kesin olarak bilemiyoruz. Fakat İstanbul Üniversitesi Kütüphanesinde T.Y. 2508 numara kayıtlı bulunan bir yazmada bu çeşme için söylenmiş başka bir tarih bulunmakta olup şöyledir(12):

*li-Çavuşbaşı
Zamiri dem-be-dem tâ' rih için der dil döküp âbi
Çavuşbaşı bu 'aynı kıldı ihyâ iç sebilullâh
1116*

Çeşme klasik üslupta kesme taştan yapılmıştır. Etrafı silmelerle çevrelenmiş bulunan ve fazla derin olmayan sivri kemerli nişte iki köşe burmalı zarif sütunçelerle yumuşatılmıştır. Sivri kemerde kabartma olarak birbirini içine geçmiş kıvrık dallar üzerinde lalelerle bir süsleme yapılmıştır. Kemer köşe dolgularında içleri çarkı felek motifli birer rozet vardır. Kitabenin iki yanında ise içleri bitkisel dolgulu birer rozet daha mevcut olup soldaki tahrir olmuştur. Mermer olan çeşme ayna taşı ince bir silme ile çevrelenmiş olup dilimli kaş kemerli olarak düzenlenmiştir. Köşe dolgularında birer lale motifi, kemer içinde ise bir çiçek rozeti vardır. Üstte iki yanda birer kaş kemerli tas yuvası mevcuttur. Ortadaki yüzeye iri bir çiçek rozeti işlenmiştir. Daha yukarıda ise ortada bir altıgen içine yerleştirilmiş oniki kollu yıldızdan gelişen geometrik kompozisyonlu bir süsleme ile bunun iki yanında birer servi ağacı kabartması bulunmaktadır. Suyu akmayan çeşmenin teknesi zamanla yol seviyesinin yükselmesi sonucunda yere gömülmüştür. Çeşmenin arkasında üzeri aynalı tonoz ile örtülü bir su haznesi mevcuttur(13).

Çavuşbaşı sıbyan mektebi Osmanlı mekteplerinde görülen genel özellikleri aynen yansıtan bir yapı olması ve Lâle Devri üslubunu güzel bir şekilde aksettiren çeşmesi ile korunması gereken bir yapıdır. Üsküdar'ın tarihi ve kültürel yapısı içinde önemli bir yeri olan bu yapının restorasyonunun en kısa zamanda tamamlanarak binaya yeniden bir işlerlik kazandırılması dileğimizdir.

NOTLAR

- (1) Necdet Sakaoğlu "Sıbyan Mektepleri", *Dünden-Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C. 6, İstanbul 1994, s. 546.
- (2) Reşat Ekrem Koçu, "Sıbyan Mektepleri", *Hayat Tarih Mecmuası*, C. 3, S. 2, İstanbul 1966, s. 28.
- (3) Necdet Sakaoğlu, a.g.m., s. 547.
- (4) Yapıdaki kitabelerde "Hacı" ve "Şehid" olduğu belirtilen bani, M. Süreyya ve H. Ayvansarayî'nin eserlerinde "Türk Ahmed Paşa" şeklinde geçmektedir. İ. H. Konyalı'da ise bunlara ilave "Seyyid" olarak da geçmektedir.
- Mehmed Süreyyâ, *Sicill-i Osmanî*, C.1, İstanbul 1308, s. 239, Hüseyin Ayvansarayî, *Hadikatü'l-Cevami*, C.2, İstanbul 1281 (1865), s. 222.
- İbrahim Hakkı Konyalı, *Üsküdar Tarihi*, C.II, İstanbul 1977, s. 28, 306.
- Ahmed Paşa'nın vefatı kitabeden anlaşıldığı üzere H. 1128 (M. 1716)'dır. Mirattaki tarih 1120 olarak yanlış yazılmıştır. Bu yanlışlık eserin 1996 tarihli baskısında'da tekrar edilmiştir. Bunlar için bkñ.
- Mehmed Raif, *Mir'ât-ı İstanbul*, İstanbul 1314, s. 131; ayrıca Günay Kut-Hatice Aynur tarafından düzeltme ve notlarla yeniden İstanbul 1996'da yayınlanan eserin C. 1, s. 190'da verilen kitabe de aynı yanlışlık tekrar edilmiştir.
- (5) İbrahim Hakkı Konyalı, a.g.e., C. I, s. 139; C. II, s. 334.
- (6) Mehmed Raif, a.g.e., s. 131; İbrahim Hakkı Konyalı, a.g.e., C.II, s. 306-307
- (7) Mehmed Raif, a.g.e., s. 131; İbrahim Hakkı Konyalı, a.g.e., C. II, s. 307; Mehmed Raif, a.g.e., (Haz: G.Kut-H.Aynur), C. 1, s. 189
- (8) A.Turgut Kut, "İstanbul'da Sıbyan Mektepleriyle İlgili Bir Vesika", *İstanbul Armağanı 3 Gündelik Hayatın Renkleri*, İstanbul 1997, s. 347-374, (Bu makale aynı müellifin *Journal of Turkish Studies*, Vol. II, Cambridge 1978, s. 54-84 teki aynı başlıklı yazının tekrarıdır).
- (9) İbrahim Hakkı Konyalı, a.g.e., C.II, s.306.
- (10) İbrahim Hakkı Konyalı, a.g.e., C.II, s.306; Güneş Ercan, *İstanbul'daki Sıbyan Mektepleri*, (İ.Ü.Edeb.Fak. Sanat Tarihi Kürsüsü Yayınlanmamış Lisans Tezi), İstanbul 1967, s. 43.
- (11) Kısmen tamir edilmeden önce hazırlanan ve Vakıflar Baş Müdürlüğü'nde bulunan rölelerde yapının pencere kemerleri yuvarlak ve bir kısımda tuğla kemer olarak belirtilmiştir. Uygulama aşamasında bazı değişikliklerin olduğu anlaşılmaktadır.
- (12) *Tevârih-i Manzume*, İ.Ü. TY. 2508 (eski 24b, yeni 20b); Bu eserden bahseden Hatice Aynur-Hakan T. Karateke, *III. Ahmed Devri İstanbul Çeşmeleri (1703-1730)*, İstanbul 1995, s. 94, dipnot 9 da eserin adını yanlış olarak "Mecmu'â-i tevârih" şeklinde vermiştir. Oysa eserin iç kapağında açık bir şekilde "Tevârih-i Manzume" yazılıdır. Kütüphanedeki kaydında da eserin adı böyledir. Yalnızca dışa yapıştırılan bir etikette "Tevârih mecmuası" ibaresi vardır. Bu da sıhhatli olmasa gerekir.
- (13) Çeşme için ayrıca bkz. Mehmed Raif, a.g.e., s.131; İbrahim Hilmi Tanışık, *İstanbul Çeşmeleri*, C. II, İstanbul 1945, s.294-295; Kazım Çeçen, *İstanbul'un Vakıf Sularından Üsküdar Suları*, İstanbul 1991, s.128-129; Affan Egemen, *İstanbul'un Çeşme ve Sebilleri*, İstanbul 1993, s.99-100
- Hatice Aynur-Hakan T.Karateke, a.g.e., s. 94.